

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ

Анотація. Проаналізовано організаційно-економічні засади транскордонного співробітництва в контексті розвитку агропромислових комплексів прикордонних регіонів на основі кластерного підходу, економічний стан агропродовольчого сектору України та виокремлено проблеми та перспективи існування агропромислових кластерів, а саме ідентифіковано переваги співпраці в аграрному секторі та формуванню і ролі ефективних бізнесових мереж, ефект від об'єднання великої кількості малих і дрібних виробників у більш великі бізнес-структури, що забезпечує підвищення стабільності функціонування, створення механізмів розподілу прибутку і спільного інвестування залежно від загальних пріоритетів.

Ключові слова: кластер, кластерні формування, агропромисловий сектор, бізнес-структури, бізнесові мережі, глобалізація, агропродовольчий кластер.

Summary. The organizational and economic principles of cross-border cooperation in the context of development of agro-industrial complexes of border regions on the basis of cluster approach, economic condition of agro-food sector of Ukraine are analyzed and problems and prospects of existence of agro-industrial clusters from the amalgamation of a large number of small and small producers into larger business structures, which provides increased stability, the creation of mechanisms for the distribution of profits and joint investment, depending on common priorities.

Key words: cluster, cluster forming, agroindustrial sector, businesses, business networks, globalization, agrofood cluster.

DOI : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-105-110

Постановка проблеми. В останні два десятиріччя стали інтенсивно розвиватися кластери та інші мережеві форми економічного транскордонного співробітництва прикордонних регіонів, особливо ця форма співробітництва поширена в Європейському Союзі. Аналіз еволюції аграрної політики в країнах-членах ОЕСР показав, що більшість країн Європейського Союзу використовують таку форму транскордонного економічного співробітництва, як кластери, у тому числі такі, що пов'язані з аграрним сектором, харчовою промисловістю і розвитком сільської місцевості. Але в науковій літературі фактично відображені результати емпіричних досліджень з описом практичного досвіду створення, функціонування і державної підтримки подібних кластерів. Тому виникла необхідність удосконалити поняттєвий апарат кластерної теорії розвитку територіально-виробничих комплексів в такому аспекті, як поняття «транскордонний агропромисловий кластер» [1, с. 321–324].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з процесами ролі кластерів та інших бізнесових мереж в сучасних умовах глобалізації, знайшли відображення в працях: О. Богми, Д. Крісанова,

А. Мокія, С. Мочерного, Ю. Пахомова, В. Савченка, Г. Семенова, С. Соколенка та інших. Цій проблематиці присвячено також дослідження багатьох авторів близького та далекого зарубіжжя, зокрема: К. Надві, М. Пиоре, М. Портера, В. Прайса, К. Сейбела, П. Хазеля та інших.

Метою статті є визначити роль, проблеми та перспективи розвитку агропромислових кластерів та інших бізнесових мереж сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Вирішення багатьох проблем соціально-економічного розвитку транскордонних регіонів є можливим зокрема, за рахунок активізації їх економічного співробітництва шляхом утворення нових ринкових форм територіальної організації територіально-виробничих і соціально-інфраструктурних комплексів регіонів сусідніх країн у формі транскордонних кластерів різних типів. Такі кластери слід засновувати на засадах інтеграції діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих на території суміжних регіонів, що забезпечить цим суб'єктам додаткові переваги порівняно з відособленим їх функціонуванням [1, с. 321–324]. Ор-

Бібліографія ДСТУ 8302:2015:

Кірова Л. Л., Міхов Л. І. Проблеми та перспективи розвитку агропромислових кластерів. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2021. № 1 (49). С. 105–110. doi : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-105-110.

References (APA):

Kirova, L. L., Mikhov, L. I. (2021). *Problemy ta perspektyvy rozvytku ahropromyslovykh klasteriv* [Problems and prospects of agro-industrial clusters development]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (49), 105–110 (in Ukr.). doi : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-105-110.

ганізаційно-економічні переваги таких кластерів представлено на рис. 1.

Досліджуючи питання розвитку транскордонних кластерів, то можна відмітити те, що вони повинні стати ефективною формою інтеграції прикордонних регіонів в глобальну економіку, засобом поєднання загальнодержавних, корпоративних і індивідуальних інтересів, а також інтересів територіальних громад і регіонів для досягнення кінцевого результату — активізації підприємницької діяльності, підвищення конкурентоспроможності та зростання рівня економічного розвитку регіонів, поліпшення умов життя населення.

Також до переваг транскордонних кластерів у сфері агропромислового виробництва можна повною мірою віднести реалізацію конкурентних переваг регіонів по виробництву продуктів харчування, пов'язаних з географічним розташуванням, кліматом, більш широкими зонами агропромислового виробництва регіонів, більш різноманітними варіантами його комбінування і тому подібне, а також використання можливостей, властивих кластерам як інтегрованій системі, яка направлена на передачу передового досвіду, вдосконалення техніки і технологій [1, с. 335]. Окрім того, передбачувані вигоди від створення транскордонних агропромислових кластерів мо-

Рис. 1. Організаційно-економічні переваги транскордонних економічних кластерів

жуть бути пов'язані з наступними перевагами: здатністю запропонувати послугу з доставки продукції на будь-яку територію сусідніх країн з більш низькими трансакційними витратами; гармонізувати маркетингову політику учасників кластеру; об'єднати закупівлі, що дозволить набувати засоби виробництва за цінами із знижками, а також економити на трудовитратах, що пов'язані із закупівлею цих засобів, які мали раніше самостійно функціонуючи господарства; здатністю продавати продукцію під власною торговою маркою тощо.

Дослідження показало, що організаційно-економічні важелі регулювання розвитку мережних форм транскордонного співробітництва мають бути включені такі: нормативно-адміністративні заходи, фінансова підтримка, інформаційно-консультаційна підтримка, підготовка

кадрів та трансфер технологій. Мотиваційний механізм для кластерів, створених в агропродовольчій системі, як сукупності взаємозв'язаних галузей, що випускають кінцеву продукцію сфер агропромислового комплексу, представляється у вигляді комплексного впливу з боку державного управління на всі складові мікроекономічних чинників соціально-економічного характеру. Мотиваційно-стимулююча роль владних управлінських структур особливо важлива для забезпечення стійкого розвитку всіх складових агропромислових кластерів [2, с. 13–15].

Розглядаючи конкретні заходи щодо перспектив розвитку агропромислових кластерів можна запропонувати наступне:

1) створення умов для забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності внутрішнього регіональних продовольчих ринків порівняно з

імпоротною аграрною і продовольчою продукцією, що поступає в регіон;

2) введення пільгового кредитування і оподаткування сільськогосподарських підприємств, які орієнтують свою виробничо-збутову діяльність на експорт;

3) субсидування процентних ставок по кредитах агропідприємств, що займаються диверсифікацією своєї діяльності в напрямку підвищення частки продукції з високою доданою вартістю, і продукція яких має попит на внутрішньому ринку;

4) повне задоволення у фінансових і матеріально-технічних ресурсах підприємств, що здійснюють свою виробничу діяльність по держконтракту і ефективно використовують виділені кошти;

5) введення механізму преміювання з регіональних бюджетів найбільш активно господарюючих підприємств, що реалізують продукцію диверсифікованого характеру для внутрішнього регіонального споживання в сільських районах по доступних для населення цінах;

6) надання фінансової допомоги сільськогосподарській кооперації, розвитку всіх її основних функцій: кредитовій, виробничій та переробній, збутовій, постачальницькій, консультаційній.

Складну проблему представляє організація кластерів в галузях, які характеризуються чітко вираженою сезонністю вирощування продукції і вимагають значних витрат на розвиток логістичної інфраструктури; включення у виробничий процес підпунктів приймання і зберігання сільськогосподарської продукції; введення сучасних моделей і інструментів організації закупівлі аграрної сировини і формування товарних партій; доведення їх до вимог відповідних національних або міжнародних стандартів і підготовки до експорту [2, с. 18]. У південних, східних і центральних областях України на таких принципах формуються зерно-олійні кластери, що включають:

— *підприємства-інтегратори кластерів* — посередницькі закупівельно-торговельні організації, що мають достатній капітал для закупівлі насіння зернових і олійних культур в значних об'ємах;

— *підприємства-учасники кластерів* — аграрні підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні зернових, зернобобових і олійних культур, а також підприємства, що мають в своєму розпорядженні холодильне і складське господарства, елеватори, транспортні засоби і т. п.;

— *інституційні організації, обслуговуючі ці процеси*, — відділення банків і інших фінансово-кредитних установ, проектно-технологічні інститути, консалтингові і юридичні фірми, і тому подібне.

На наш погляд, чинником, гальмуючим кластеризацію сільських територій, виступає також відсутність вітчизняних методичних роз-

робок щодо вирішення цих питань. У таких розробках повинні бути чітко позначені основні параметри і типові моделі кластерів; способи їх ідентифікації в господарській практиці; форми і інтенсивність зв'язків між учасниками кластерів; рівень концентрації виробництва в територіальних межах їх функціонування; темпи приросту об'ємів виробництва продукції або надання послуг споживачам; масштаби територій, на які розповсюджується діяльність кластерів, та їх обхват глобалізаційними процесами [3, с. 15–30].

Одним з високорентабельних і швидко зростаючих бізнесів на терені аграрного сектору є вирощування продукції екологічно чистої, натуральної, — так званою органік-продукції. Цей бізнес зможе привабити інвесторів, і на його основі вже створено агропродовольчий кластер на Хмельниччині і формується аналогічний на Полтавщині (див.: [4, с. 151]). В Хмельницькій області для створення кластера по органічному землеробству визначено 47 господарств, розташованих в 11 районах області. Окрім них, до складу організаційної структури кластера на початковому етапі увійшли державні, проектні і банківські установи, наукові організації. Програмою розвитку АПК області на період до 2016 р. передбачено сформувати кластер по органічному агровиробництву на площі 203 тис. га [4]. По оцінках фахівців, це дозволить забезпечити збільшення об'ємів реалізованої продукції майже до 1,3 млрд грн, її експорт на загальну суму близько 100–150 млн дол., створення 1,1 тис. нових робочих місць в сільській місцевості, а також надходження до бюджету податків і платежів на рівні 32,4 млн грн. За рахунок цього покращає екологічна ситуація на територіях розміщення кластера. Крім того, розвиток органічного сільського господарства надасть аграрним підприємствам можливість вийти з екологічно чистою продукцією не тільки на внутрішній, але і на зовнішні продовольчі ринки [5, с. 137–140].

Стимує розвиток конкурентоспроможності агропромислових кластерів і підйом підприємництва в сільських районах також кредитово-податкова сфера. Дорожня кредит, обтяжливість податками і висока плата за оренду основних засобів, паливо і енергію фактично зводять до нульових доходів підприємницьку діяльність на селі. Це підтверджується досвідом фермерських господарств, багато хто з яких збанкрутіли і в припинили свою діяльність. Спроби ж створення сільських кредитних кооперативів не дають поки очікуваних результатів із-за малих об'ємів кредитування. Для цього необхідно вирішити задачу зменшення залежності малих і середніх форм агробізнесу від ризикованого комерційного кредиту, створивши за допомогою держави сільськогосподарську кооперативну кредитну систему, в яку увійшли би

регіональні селянські іпотечні банки, районні та місцеві сільські кредитні кооперативи [3].

На наш погляд, поряд з цим можливе запровадження також інших засобів підтримки розвитку не сільськогосподарських видів діяльності на селі на засадах малого і середнього підприємництва: застосування режиму максимального сприяння легалізації діючих і створенню нових підприємницьких структур у сфері надання різноманітних послуг (з будівництва й ремонту будівель і споруд; з ремонту й обслуговування сільгоспмашин; комунально-побутових, інформаційних, соціально-культурних тощо); надання преференцій (у тому числі з оподаткування) підприємцям, які реально працюють і створюють робочі місця поза сільськогосподарським виробництвом або виконують функцію надання соціальних послуг сільському населенню [5, с. 138].

Реально прискорити розвиток підприємництва в аграрному секторі можливо, на нашу думку, лише при вирішенні наступних завдань (рис. 2):

1. Зорієнтувати аграрний сектор на кооперативний шлях розвитку, який використовується в більшості цивілізованих країнах світу, тобто зменшити залежність аграрного підприємництва від ризикованого комерційного кредиту, створивши за допомогою держави агропродовольчу кооперативну кредитну систему (АПККС), яка об'єднує регіональні селянські іпотечні банки, районні і місцеві сільські кредитні кооперативи [6].

2. Сформувати на всіх територіальних рівнях (від сільського району до країни в цілому) і в масштабі кожної галузі АПК, а також на продовольчих ринках конкурентне середовище, що базується на чотирьох видах власності (кооперативної, приватної, державної і змішаної) [6]. При цьому доцільно, щоб в кожному сільському районі було не менше двох молочних і м'ясопереробних підприємств, таких, що знаходяться в різних формах власності, з обов'язковою присутністю кооперативної власності сільгоспвиробників району, також створити в кожній області міські державно-кооперативні оптові продовольчі ринки і об'єкти роздрібної торгівлі, в яких ціни на продукти харчування мають бути трохи нижче, ніж в існуючих приватних магазинах і супермаркетах [6].

3. В сільськогосподарському виробництві унаслідок яскраво вираженої галузевої специфіки (територіальна розосередженість, предметом праці є біологічні об'єкти, розвиток яких істотно залежить від різних природно-кліматичних чинників та ін.) об'єктивно існує потреба у високій оперативності і гнучкості при ухваленні більшості виробничих і маркетингових рішень. На наш погляд, саме ступінь детермінованої процесу виробництва і маркетингу визначає ефективний рівень його концентрації.

4. Поетапне формування регіональних агропромислових кластерів, як найдосконалішої системи дотримання соціально-економічних інтер-

Рис. 2. Основні напрями прискорення розвитку підприємництва

есів організацій АПК, що об'єднуються. Процес створення регіональних агропромислових кластерів необхідно супроводжувати організаційною роботою щодо пропагування, стимулювання і підтримки об'єднання цих кластерів у міжрегіональні та транскордонні формування.

5. Подальший розвиток державно-приватного партнерства, орієнтованого в основному на соціальний розвиток сільських районів, яке раніше найбільш всього було схильним до дії псевдоринкових стосунків [7, с. 8–11]. Роль соціального партнерства повинна виявлятися в об'єднанні інтересів держави (регіональної влади), процвітаючих аграрних корпорацій і агропромислових кластерів, підприємств інших галузей, розташованих на території конкретного сільського району, населення, що проживає в цьому районі, і представників громадських організацій при виробленні концепції його соціального розвитку.

6. З метою забезпечення сприятливих умов для організації і функціонування підприємницьких структур, кластерів в сільській було б доцільно в найкоротші терміни розробити відповідну нормативно-правову базу по створенню спеціальних фондів або виділенню в рамках вже існуючих фондів державної підтримки підприємництва цільового фінансування на потребі кластеризації економічної діяльності і обслуговування конкретних сільських територій [7, с. 7–10].

Висновки. Зроблений аналіз розвитку транскордонного співробітництва за участю суб'єктів господарювання України дозволив встановити, що його гальмування відбувається через низку проблем: відсутність фінансування українською стороною розробки і подальшого впровадження конкретних проектних пропозицій; неузгодженість механізмів одночасного співфінансування транскордонних проектів за рахунок коштів сусідніх держав, програм технічної допомоги ЄС, державного і регіональних бюджетів та позабюджетних джерел; складну ієрархічність системи управління процесами транскордонного співробітництва, яка призводить до дублювання повноважень за окремими напрямками, з одного боку, та невизначеності механізмів фінансування програм — з іншого.

На наш погляд, необхідно розробити таку національну концепцію транскордонного співробітництва, яка б містила методологічні підходи до розвитку процесів співробітництва з урахуванням інтересів не лише окремих прикордонних регіонів, а й загальнонаціональних інтересів. Необхідно також, щоб кожний прикордонний регіон мав власну стратегію розвитку базуючись на транскордонній співпраці, зокрема на основі транскордонних кластерів. Ці регіональні стратегії мають бути базуватись на відповідних регіональних стратегіях розвитку з урахуванням загальноєвропейських та національних пріоритетів.

Література

1. Кластери в економіці України : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. П. Войнаренка. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2014. 1085 с.
2. Загвойська Л. Д. Кластери як інструмент екологізації регіональної економіки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 5 (109). С. 35–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_5_7.
3. Кропивко М. Ф., Ковальова О. В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 15–30.
4. Степанова Т. А., Квілінський О. С. Кластеризація як спосіб підвищення стійкості суб'єктів малого бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 1. С. 150–158.
5. Булуй О. Г. Кластерні форми організації виробництва в аграрному секторі. *Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 черв. 2018 р.* Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 135–140.
6. Збарський В. К., Грибова Д. В. Малі форми господарювання як середовище формування середнього класу на селі. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3. С. 198–206. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_3_25.
7. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 3–15.

References

1. Voinarenko, M. P. (2014). *Klastery v ekonomitsi Ukrainy* [Clusters in the economy of Ukraine]. Khmelnytskyj, Melnyk Publ [in Ukr.].
2. Zahvoyska, L. D. (2014). *Klastery yak instrument ekolohizatsii rehionalnoi ekonomiky* [Clusters as a tool for greening the regional economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 5 (109), 35–44 [in Ukr.].
3. Kropyvko, M. F., Kovalova, O. V. (2018). *Sutnist klastera yak novitnoi merezhevoi orhanizatsii spilnoi diialnosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi* [Essence of the cluster as the latest network organization of joint activities in agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 6, 18–30 [in Ukr.].
4. Stepanova, T. A., Kvilinsky, A. S. (2010). *Klasteryzatsiia yak sposib pidvyshchennia stiikosti subiektiv maloho biznesu* [Clustering as the method of the stability increasing of small business subjects]. *Ekonomichni Visnyk Donbasu*, 1, 150–158 [in Ukr.].
5. Bului, O. H. (2018). Cluster forms of organization of production in agricultural sector. *Kooperatyvni chytannia: 2018 rik: materials All-Ukrainian scientific-practical conf., June 1, 2018*. Zhytomyr : ZhNAEU Publ., pp. 135–140 [in Ukr.].

6. Zbarskyi, V. K., Hrybova, D. V. (2019). *Mali formy hospodariuvannia yak seredovyshche formuvannia serednoho klasu na seli* [Small business forms as a medium of formation of the middle class in the countryside]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 3, 198–206. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_3_25.

7. Kropyvko, M. F. (2013). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system* [Increase of the competitiveness and social orientation of agro-industrial production based on the development of cluster systems]. *Ekonomika APK*, 3, 3–15 [in Ukr.].